

CÂTEVA OBSERVAȚII PRIVIND BRĂȚĂRILE EXECUTATE DIN SÂRME DE BRONZ (SECOLELE X-XIII)

Silviu Oța

SOME OBSERVATIONS REGARDING THE BRACELETS MADE OF BRONZE WIRES (Xth-XIIIth CENTURIES)

Abstract

The author tries to establish a typology of the bracelets made of bronze wires, as follows:

Type I: Bracelets made of two bronze wires. Each of the bronze wires was bent in two and twisted. At each end of the bracelet there is a curl (*Cuptoare-Sfîrșea*, Caransebeș-*Centru* Gornea-*Căunița de Sus*, Șopotu Vechi-*Mărvilă*, Berzovia-Pătruieni Gornea-Zomoniță, Caraș-Severin district, Izvoarele, Mehedinți district, Ferigele, Vâlcea district, Orlea, Olt district, Isaccea, Tulcea district).

Type I a: Bracelets similar with the precedent ones, but decorated in the filigree technique (Șopotu Vechi-*Mărvilă*, Caraș-Severin district).

Type II: Bracelets twisted, made of a single bronze wire, bent in three, with a curl at one end, the other one being broken (*Vârșand-Movila dintre vii*, Arad district, Dinogetia, Tulcea district).

Type III: Bracelets made of twisted bronze wires, with tied ends (*Vârșand-Movila dintre vii*, Arad district, Blandiana-B, Alba district).

Type IV: Bracelets made of twisted bronze wires, one end with a curl, the other with a hook.

Type IV a: Bracelet twisted, made of a single bronze wire, bent in three, one end with a hook, the other one being broken (*Vârșand-Movila dintre vii*, Arad district).

Type IV b: bracelet made of bronze wires, twisted tight (Mirnopol, Ucraina, Alba Iulia, Alba district).

Type IV c: Bracelet made of twisted wire, one end with a curl made of two wires. Near the curl there is an ornament. At the other end there is a hook made of single wire (Blandiana, Alba Iulia, Alba district).

Type IV d: Bracelet made of twisted wire, one end with a curl, the other end bent in hook shape (Răducăneni, Alba Iulia).

Type V: Bracelets made of interlaced bronze wires, one end with a hook, the other probably with a curl (*Vârșand-movila dintre vii*, Arad district).

Type VI: Bracelets made of twisted bronze wires or made of bronze bar which imitates twisted wire, with zoomorphic ornaments each end.

Type VI a: Bracelet made of twisted bronze wires. Both ends are decorated with animal heads (*Vârșand-Movila dintre vii*, Arad district, Timișoara-*Ciorenii*, Timiș district, Alba Iulia, Alba district).

Type VI b: Bracelet made of bronze bar which imitates twisted wire, with tied zoomorphic ends (Kovács 3 b type; Măscu, Arad district, Oradea, Bihor district, Vârșand, Arad-*Câmpul din afara cetății*, Arad district, Moldoveni, Cluj district).

Type VI c: bracelet made of moulded bronze bar, which imitates twisted wire, with separated zoomorphic ends (*Vârșand-Movila dintre vii*, Arad district, Foeni, Bihor district, Dinogetia, Tulcea district).

Type VI d: bracelet made of bronze bar which imitates twisted wire, with tied zoomorphic ends (Kovács 4 b type; Roiori, Bihor district). The inner surface is flat (without incisions). Only the exterior surface is decorated with perpendicular incisions.

Cuvinte cheie: morminte, brățări, sârme, necropole

Keywords: graves, bracelets, wires, necropolises

Pe teritoriul României, Republicii Moldova și în Bucovina (Ucraina) au fost descoperite în decursul timpului mai multe tipuri de brățări din sârme de bronz torsionate, împletite, sau din bară de bronz care imită torsionarea. În cele ce urmează, vom încerca realizarea unui repertoriu al lor și o tipologie în funcție de caracteristicile fiecăreia. Pentru acest repertoriu am selectat doar cele mai simple piese din punct de vedere al execuției. De asemenea, aș dori să încerc și surprinderea contextului din care au fost recuperate și eventual atribuirea lor unui anumit spațiu în care au circulat. Analiza mea pleacă în principal de la piesele descoperite pe teritoriul Banatului românesc. Deși această metodă de lucru nu este cea mai corectă, pentru că granițele actuale nu corespund realităților politice ale secolelor X-XIII, precizez că am vrut mai degrabă să realizez un repertoriu și o tipologie a acestor piese pentru teritoriul actual al României, Republicii Moldova, Bucovina și partea sudică a Moldovei istorice, actual în Ucraina. Am plecat în analiza mea de la piesele din sudul Banatului deoarece aici s-au creat anumite confuzii în ceea ce privește tipologia acestor piese și în analogiile care s-au oferit uneori pentru ele. De asemenea s-au creat anumite confuzii între piese aparent foarte asemănătoare, dar la care din punct de vedere cronologic și a ariei de circulație a lor se pot sesiza anumite diferențe (la care mai putem adăuga diferențe în modul de execuție și în ultimă instanță, în aspectul lor exterior). Tipologia aceasta, prezintă inconvenientul că în viitor, foarte probabil, vor mai apare și alte tipuri de brățări torsionate (ca de exemplu, cele cu bucle la ambele capete iar în interiorul lor a fost lăsat capătul sârmei și care a fost îndoit în formă de spirală), care momentan au fost descoperite doar în țările vecine (Ungaria, Banatul iugoslav). În Banatul iugoslav și în comitatul Csongrád, în zona sa de sud care înglobează colțul de NV al Banatului, astfel de piese au fost descoperite la Szőreg-Homokbánya, Novi Kneževac și Bočar.

Până în prezent, tipologii ale brățărilor din secolele X-XIII, sau pe perioade mai restrânse de timp din acest interval cronologic, sunt foarte puține. Aș remarca în acest sens, demersurile efectuate de către J. Giesler (Austria; vezi J. Giesler, Untersuchungen zur Chronologie der

Bjelo Brdo Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbecken, în *Prähistorische Zeitschrift*, 56, 1, 1981, Bonn), L. Kovács (Ungaria; vezi L. Kovács, Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs, în *V.A.H.*, VI, 1994) și colegii de la Muzeul Național al Unirii din Alba Iulia (A. Dragotă et alii). Primul dintre ei a realizat o tipologie sumară a acestor piese, fără a lua în calcul și alte subvariante regionale. De altfel, scopul lucrării sale nici nu a fost acela de a realiza o tipologie amănunțită a acestor piese, iar teritoriul investigat este în bună parte altul. Cel de-al doilea, și-a concentrat studiul asupra pieselor din bazinul Carpatic, studiind exclusiv piesele care au avut terminațiile cu motive zoomorfe. Această tipologie a lor, este și cea mai amănunțită asupra acestui tip de podoabe. Nu în ultimul rând, trebuie remarcat și efortul colegilor de la Alba Iulia, care au încercat o tipologie asupra principalelor tipuri de brățări din Bazinul Carpatic, datate în secolele X-XI (Dragotă et alii 2003, p. 89-112).

În necropolele din sudul Banatului (Cuptoare-Sfogea, Gornea-Căunița de Sus, Șopotu Vechi-Mârvilă), au apărut două tipuri de brățări din sârme de bronz torsionate. Ambele tipuri au în linii mari același aspect, ceea ce le diferențiază fiind doar o sârmă de argint sau de bronz filigranat introdusă și ea prin torsionare printre sârmele de bază ale brățării. Primul tip, a fost executat din două sârme de bronz, fiecare dintre ele îndoită de două ori, în părți egale. Aceste sârme îndoit cum am precizat, se puneau în așa fel încât buclele formate prin îndoirea lor să fie câte una la fiecare capăt. Apoi se strâneau (sau se apropiiau) sârmele și se torsionau, fiecare capăt în direcția opusă celuilalt. Rezulta astfel o brățară din sârme torsionate, cu câte un ochi sau o buclă la fiecare capăt, în care se aflau terminațiile celor două sârme. Această variantă este cea mai răspândită și a fost descoperită la Cuptoare-Sfogea, Gornea-Căunița de Sus și Șopotu Vechi-Mârvilă. Al doilea tip este similar cu primul, dar printre sârmele de bază se introduceau sârme foarte subțiri de metal torsionat. Brățări de acest tip au fost descoperite doar în necropola de la Șopotu Vechi-Mârvilă. Torsionarea se realiza mai mult sau mai puțin

strâns. În unele situații capetele brățărilor au fost aplatizate cu ciocanul.

Repertoriul descoperirilor pe tipuri de piese și pe regiuni

Tip I (Pl. I/1-14; Pl. II/15-29; Pl. V) – Brățări din două sârme de bronz, fiecare îndoită în două, alăturate și torsionate. La fiecare capăt este câte o buclă (Pentru descrierea amănunțită vezi supra)

Banat, aceste brățări au fost descoperite în morminte sau în necropole, după cum urmează:

1. **Cuptoare-Sfoge** (Jud. Caraș-Severin). Piese au fost publicate în bloc și nu pot fi departajate pe morminte (Pl. I/1-10).

a. M.8 - mormânt individual, de inhumație; sex feminin; brațele depuse pe piept. Inventar: trei brățări din sârme de bronz, torsionate, o brățară de sticlă, doi cercei de argint decorati în tehnica filigranului. Nu are ilustrație (Uzum 1981, p. 190; Țeicu 1993, p. 232).

b. M.30 - mormânt individual, de inhumație; sex feminin (?). Inventar: trei brățări din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustrație (Uzum 1981, p. 190; Țeicu 1993, p. 232).

c. M.41 - mormânt individual de inhumație, a avut în inventarul funerar un număr neprecizat de brățări din sârme de bronz torsionate și unul sau doi cercei cu mulară pe verigă (Uzum 1981, p. 188, 190; Uzum 1987, p. 296).

d. M.92 - mormânt individual de inhumație, orientat V-E; brațul drept pe abdomen, iar stângul cu palma pe bazin; suprapus de M.85 și 86 (ambele fără inventar) fără să fi fost deranjat. Inventar: doi cercei de argint cu astragali și patru brățări din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustrație (Uzum 1987, p. 296; Țeicu 1993, p. 232).

e. M.106 - mormânt individual de inhumație, orientat V-E; sex feminin (?); mâna dreaptă pe abdomen, iar stânga pe bazin. Inventar: inel cu decor zoomorf și o brățară din sârme de bronz torsionate. Fără ilustrație (Uzum 1975; Țeicu 1993, p. 233).

f. M.291-mormânt individual de inhumație; sex feminin; palmele depuse pe bazin. Inventar: nasture descoperit sub torace, verigă de păr cu un capăt îndoit în formă de S, inel de tâmplă cu astragali, două brățări din sârme de bronz torsionate la mâna dreaptă și una la cea stângă (Uzum 1987, p. 289, 296-298, 307).

g. M.303-mormânt individual de inhumație; adult; brațul drept pe abdomen, iar stângul pe torace. Inventar: o brățară din sârme de bronz torsionate. Nu are ilustrație (Uzum 1987, p. 289, 307; Țeicu 1993, p. 234).

h. O brățară a fost publicată fără a se preciza dacă provine dintr-un mormânt sau nu (S II/1985, caroul B3, -0,30 m, M.B.M.R. Inv. A 55730)

i. Două brățări provenite din același loc, cu numerele de inventar A 55728, A 55729 (Uzum 1987, p. 307).

2. **Caransebeș-Centru** (Jud. Caraș-Severin)

a. M.6-mormânt individual de inhumație, orientat probabil vest-est (autorul cercetării menționează est-vest, dar probabil este o greșeală ?!). Descrierea exactă a piesei nu este dată, dar este menționat pentru analogie o piesă provenită din M.306 de la Cuptoare-Sfoge). Mormântul 306, din localitatea menționată nu are însă în inventarul funerar vreo brățară. Deoarece în articolul amintit (Uzum 1987, p. 281-315) nu se dă nici un număr de inventar menționat de P. Bona (Bona 1993, p. 93), bănuim că este vorba de o greșeală de tipar. Este posibil ca în realitate să fie piesa din M.106, care a avut ca inventar o brățară din sârme de bronz torsionate (Țeicu 1993, p. 233; Țeicu 1982, p. 273).

3. **Gornea-Căunița de Sus** (Jud. Caraș-Severin)

a. M.44 - mormânt individual de inhumație; orientat NV-SE; sex feminin; brațele flectate din coate, cu palmele pe clavicule. Inventar: inel cu decor zoomorf, verigă de tâmplă cu astragali, colier de mărgel, scoici kauri, pandantiv clopoțel și o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. I/11) (Uzum 1981, p. 185, 188, 189, 190, 192, 209, Fig. 15-b, 210-a, b).

b. M.48 - mormânt individual de inhumatie; orientat NV-SE; sex feminin; adult; brațele așezate pe torace. Inventar: colier de mărgel și scoici, două brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. I/12-13) la mâna dreaptă și verigă de păr cu un capăt în formă de S (Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 297, Fig. 14, p. 317, Fig. 16/3, p. 318, Fig. 17/4).

c. M.59 - mormânt individual de inhumatie; orientat SV-NE; sex feminin; adult II; mâna dreaptă cu palma pe bazin, iar stânga pe torace. Inventar: două brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. I/14; Pl. II/15) la mâna dreaptă, doi cercei de tâmplă din argint cu montură biconică (Lazarovici, Maxim, Țeicu, Oprinescu 1993, p. 298-299, Fig. 14, p. 318, Fig. 17/1-3).

4. **Șopotu Vechi-Mărvilă** (Jud. Caraș-Severin)

a. M.10 - mormânt individual de inhumatie, deranjat. Inventar: brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/16) (Țeicu 1993, p. 263, Fig. 6/9).

b. M.12 - mormânt individual de inhumatie; orientat NV-SE; sex feminin; brațele pe lângă corp. Inventar: la craniu doi cercei de tâmplă cu montura biconică, pe brațe trei brățări din sârme de bronz torsionate (Pl. II/17-19) și una din bară triunghiulară în secțiune, având capetele lățite și decorată prin incizii punctiforme și linii (Țeicu 1993, p. 241, 263, Fig. 6/3-8).

c. M.16 - mormânt individual de inhumatie, deranjat, orientat V-E, brațele pe lângă corp; inventar: brățară din sârme de bronz (?-piesa este necurățată, Pl. II/20) cu fir de argint filigranat (Țeicu 1993, p. 263, Fig. 6/11).

d. M.27 - mormânt individual de inhumatie, deranjat; orientat V-E. Inventar: o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/21), găsită la mâna stângă, doi cercei de tâmplă din argint, cu montură globulară (! În plic, la M.B.M. - Reșița am găsit un cercel cu montură globulară și unul cu astragali; Țeicu 1993, p. 241). În publicațiile referitoare la ultima piesă (cercel cu astragali) există mai multe inadvertențe. Prima ar fi aceea că în anul 1993, ea nu a fost menționată în inventarul mormântului 27. De asemenea, în anul 2003, în

catalogul mormintelor de la Șopotu Vechi există aceeași omisiune. La pagina 37 a aceluiași articol este amintită totuși piesa ca făcând parte din inventarul său. Nici ilustrația de la pagina 56 nu corespunde catalogului mormintelor (Țeicu 2003, p. 56). Având acces la manuscrisul original cu ilustrația aferentă, precum și la piesele din depozitul tezaur al M.B.M. Reșița, pot spune că piesa a aparținut acestui mormânt. De asemenea, nu este vorba de doi cercei de tâmplă cu montură biconică, ci de unul singur, deformat. Pe planul de săpătură, la M.27 au fost descoperiți doi cercei, nu trei, cât ar reieși dacă am lua în considerație doi cercei globulari și unul cu astragali.

e. M.28 - mormânt individual de inhumatie; orientat SV-NE; deranjat. Inventar: cercel de tâmplă cu două muluri pe verigă și o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. II/22).

5. **Timișoara** - colecția Muzeului Banatului - în colecțiile muzeului sunt înregistrate mai multe piese de acest tip provenite probabil din sudul Banatului (Pl. II/23-24) (Țeicu 1981, p. 493, Fig. 3/1-2, p. 496, 499, Fig. 7, Fig. 8). În așezări, astfel de piese, au mai fost descoperite la Berzovia-Pătruieni (Țeicu 2003, p. 34).

6. În așezarea de la Gornea-Zomonită a mai fost descoperit un fragment de la o astfel de brățară (Țeicu, Lazarovici 1996, p. 59).

Oltenia

1. Izvoarele (Com. Gruia, Jud. Mehedinți) - piesă provenită din achiziție (Toropu 1976, p. 176; Dumitriu 2001, p. 127).

2. **Ferigele** (Com. Costești, Jud. Vâlcea) - piesă (Pl. II/25) provenită prin achiziție (Dumitriu 2001, p. 123, Taf. 93/14; Vulpe 1967, p. 186 Taf. XXVI/31; Toropu 1976, p. 17).

3. **Orlea** (Com. Orlea, Jud. Olt), (Pl. II/26) (Dumitriu 2001, p. 132, Taf. 97/5).

4. **Drobeta Turnu Severin** (Jud. Mehedinți) - piesă din colecția Istrati-Capșa (Pl. II/27) (Dumitriu 2001, p. 123, Taf. 86/11).

Dobrogea

5. **Isaccea** (Jud. Tulcea), (Pl. II/28-29) (Dumitriu 2001, p. 65, 108, Taf. 72/6, 73/15).

Tip Ia - Brățări similare cu precedentele, dar sunt ornamentate în tehnica filigranului (Pl. V).

Banat

1. **Șopotu Vechi-Mârviță** (jud. Caraș-Severin)

a. M.46 mormânt individual, de inhumație; din schelet s-au mai păstrat doar câteva resturi de oase; deranjat de o groapă modernă. Inventar: două brățări din sârme de bronz torsionate, cu ochiuri la capete. Printre sârmele torsionate, au fost introduse fire de argint filigranate (Pl. III/30-31).

Piese din sârme de bronz torsadate sau care să imite torsionarea au mai fost descoperite pe teritoriul țării noastre, însă în diverse alte variante. Aceste variante sunt:

Tip II - Brățări torsadate, dintr-o sârmă de bronz îndoită în trei, cu buclă la capăt, celălalt capăt fiind rupt (Pl. VI)

Crișana

1. **Vârșand-Movila dintre vii** (jud. Arad)

a. M.52 - (Pl. III/32) mormânt individual de inhumație, orientat NV-SE, cu mâna dreaptă pe bazin iar stânga pe lângă corp, a mai avut ca inventar încă o brățară de bronz de tip neprecizat, trei vârfuri de săgeți din fier, la stânga bazinului, mâner de pumnal din fier, la dreapta bazinului și un inel din bronz de tip neprecizat, descoperit la mâna stângă (Popescu 1956, p. 132, Fig. 88/1; M.N.I.R. Inv. Nr. 17211).

b. A doua brățară (Pl. III/33) provine dintr-o achiziție (M.N.I.R. Inv. Nr.17203, 17150; Oța 1998-2000, p. 502, Fig. 18).

Dobrogea

2. **Dinogetia** (jud. Tulcea) (Pl. III/34). Trebuie precizat că la piesele similare descoperite în sudul Dunării, la *Braničevo-Svetinia*, o piesă a avut un capăt lipsă, iar cealaltă, la capătul opus, se termina tot cu o buclă (Dumitriu 2001, p. 106, Taf. 64/6).

Tip III - Brățară din sârme de bronz torsionate cu terminațiile legate (Pl. VII).

Crișana

1. **Vârșand-Movila dintre vii** (jud. Arad)

a. M. 15 - (M.N.I.R. Inv. Nr.17197) (Pl. III/35) mormânt individual de inhumație, orientat NV-SE; brațele așezate pe lângă corp cu palmele aduse pe abdomen; a mai avut ca inventar o brățară de platbandă de bronz, iar capetele rotunjite și perforate, găsită la mâna dreaptă, altă brățară din tablă de bronz descoperită la aceeași mână, un inel din bronz ale cărui capetele au fost suprapuse, descoperit pe torace, buton din bronz cu tortiță, descoperit tot pe torace, două verigi de păr din bronz descoperite în regiunea craniului, buton cu tortiță din două emisfere și cercel din argint cu un capăt îndoit în formă de S (Popescu 1956, p. 129, Fig. 83/2, Popescu 1970, p. 54).

Transilvania

1. **Blandiana-B** (jud. Alba)

a. M. 1 (a aparținut unei femei). Acesta mai conținea pe lângă cele două brățări (Pl. III/36-37) un inel cu piatră, o brățară din bară decorată la capete, doi cercei din argint decorați în tehnica granulației și filigranului, un nasture și o bucată de tablă de fier (Horedt 1966, p. 276, 278, Abb. 18/1-7, p. 279, Abb. 19, Ciugudean, Dragotă 2002, p. 54, Fig. 132-133).

Tip IV - Brățări din sârme de bronz torsionate, terminate cu buclă, respectiv cârlig la capete. La aceste piese se constată mai multe subvariante, în funcție de modul de execuție (Pl. VIII).

IV.a. Brățară torsionată, dintr-o sârmă de bronz îndoită în trei, cu cârlig la capăt, celălalt capăt fiind rupt.

Crișana

1. **Vârșand-Movila dintre vii** (jud. Arad). A fost achiziționată (M.N.I.R. Inv. Nr. 17198) (Pl. III/38) (Oța 1998-2000, p. 502, Fig. 17).

IV.b. Brățară din sârme de bronz torsionată strâns.

Basarabia sudică (actual Ucraina)**1. Mirnopol.**

Un capăt este rupt, iar celălalt este sub formă de buclă mică, din o singură sârmă (Pl. III/39). Piesa provine dintr-un mormânt al cărui inventar pare amestecat cu piese provenite din altul. Autorul lucrării presupune că din acest mormânt provin, pe lângă brățară, doar un fragment de țesătură aurită și două discuri de corn (Spinei 1985, p. 112, 200, Fig.28/1).

Transilvania**1. Alba Iulia**

A fost descoperită o altă piesă, asemănătoare (Pl. III/40) (Horedt 1958, p. 52, 56, Abb. 13/5), dar are ambele capete rupte (!?).

IV.c. Brățară din sârmă torsionată, terminată la unul din capete cu buclă din sârmă dublată; pe fața ei este un decor; celălalt capăt este în formă de cârlig din sârmă simplă.

Transilvania

1. Blandiana. Acest tip de piesă a fost recuperat în 1910 (Pl. III/41) (Horedt 1966, p. 276, Abb.15/4; Horedt 1958, p. 113, Abb.31/4).

2. Alba Iulia. Este o piesă asemănătoare cu precedenta ca mod de execuție și decor. Sistemul de închidere, conform descrierii, este diferit, prin două cârlige. Nu este exclus să fie vorba de o degradare a piesei, sistemul menționat fiind puțin utilizat (Plantos 2003, p. 52).

IV.d. Brățări din sârme de bronz torsionate, terminate la unul din capete cu o buclă, iar la celălalt cu un cârlig format prin îndoirea corpului torsionat al brățării.

Moldova

1. Răducăneni - o piesă provine din așezare (Pl. III/42) (Spinei 1985, p. 212, Fig. 40/8).

Transilvania**1. Alba Iulia**

a. M.14 - două piese. (Pl. III/43) (Ciugudean 1996, p. 21, 26, Fig. 34, 35; Ciugudean, Dragotă 2002, p. 42, Fig. 77).

b. M.11 - o piesă (Ciugudean 1996, p. 21, 26, Fig. 36). În mormânt a mai fost

descoperită și o verigă de bronz care avea capetele desfăcute.

O brățară torsadată dintr-o sârmă de bronz pliată în trei (?), ale cărei capete sunt rupte a fost descoperit la Vârșand-Movila *dintre vii* (Pl. III/44; Pl. XI) în cercetări de la începutul secolului XX (Fehér, Éry, Kralovánsky, 1962, 82). Ea nu poate fi însă încadrată vreunui tip sau sub-tip anume, asemeni exemplarului descoperit la Moftinu Mic-Messzelátó *domb* (jud. Satu Mare) (Pl. IV/45; Pl. XI) (Németi 2001, p. 227, 2. kép. 15; Németi 1986/1987, p. 101-137) sau a celui provenit dintr-o localitate necunoscută din nordul Bucovinei (Pl. IV/46; Pl. XI) (Spinei 1997, p. 151, fig. 9/20).

Tip V - Brățări din sârme de bronz împletite terminate cu cârlig și probabil ochi la capete (Pl. IX).

Crișana

1. Vârșand-movila dintre vii, (jud. Arad) - două fragmente (Pl. IV/49-50). Alte două brățări care au avut însă unul dintre capete rupt (Pl. IV/47-48), iar celălalt este în formă de ochi provin din aceeași necropolă. M.M.I.R. Inv. Nr. 17205, 17205, 17207, 17201 (Oța 1998-2000, p. 501-502, Fig. 13-16).

Tip VI - Brățările din sârme de bronz torsionate, sau din bară de bronz care imită torsionarea (Pl. X), cu terminații decorate cu motive zoomorfe cuprind mai multe sub-tipuri (Pentru răspândirea în interiorul bazinului carpatic a tipurilor de brățări decorate cu motive zoomorfe pe tipuri, vezi Kovács 1994):

VI.a. Brățară din sârme de bronz torsionate cu terminații în formă de capete de animal (M.N.I.R. Inv. NR. 17213) au fost descoperite la:

Crișana**1. Vârșand-Movila dintre vii** (jud. Arad)

a. M.2 - (Pl. IV/51) mormânt individual de înhumăție, orientat V-E, cu palmele aduse sub bazin; ca inventar este posibil să mai fi avut și un inel subțire din tablă de bronz care are capetele suprapuse (Popescu 1956, p. 128, Fig. 81/2, M.N.I.R. Inv. Nr. 17213). Este tipul 3a Kovács (Kovács 1994, p. 123. Autorul

articolului amintește două brățări din tipul 3a, dar una dintre ele este în realitate din tipul 4a, cea cu numărul de catalog 54).

Banat

1. **Timișoara-Cioreni** (jud. Timiș); piesa a fost recuperată din necropolă (Pl. IV/52) (Rădulescu, Gáll 2001, p. 155, 158, Abb. 3/1) și se încadrează tipului 3a Kovács.

Transilvania

1. **Alba Iulia** (jud. Alba); piesele provin din cercetări de la începutul secolului XX (Pl. IV/53-54) (Horedt 1958, p. 52, 55, Abb.12/1, 3). Acestea se încadrează în tipul 3a Kovács (Kovács 1994, p. 123).

VI.b. Brățară din bară de bronz care imită torsionarea, decorată cu motive zoomorfe, unite între ele.

Crișana

1. **Mâșca** (jud. Arad); de acolo au fost recuperate mai multe piese, printre care scărițe de șa, zăbale și brățări cu terminațiile decorate cu motive zoomorfe Pl. IV/55) (Bálint 1991, p. 241; Réthy 1898, p. 127/II.tábla/2, 128; Kovács 1994, p. 125; este vorba de tipul 3b Kovács; Kovács 1994, p. 125).

2. **Oradea** (jud. Bihor) (Pl. IV/56) (Hampel 1900, p. 666, Taf.75/15, p. 667; Kovács 1994, p. 125) - tipul 3b Kovács.

3. **Vârșand** (jud. Arad) - tipul 3b Kovács (Kovács 1994, p. 123. Descoperirea este din 1930).

Banat

4. **Arad-Câmpul din afara cetății** (Jud. Arad) - au fost recuperate mai multe piese de inventar din secolele X-XI (pandantiv lunulă, verigi de păr simple, cu un capăt îndoit în formă de S, inele de deget simple, brățări din tablă de bronz, torques-uri, pandantivi cordiformi dubli, mărgel, inele de deget din sârme torsionate și împletite, cruciuliță pectorală, brățară din bară, rombică în secțiune, brățări decorate la extremități cu motive zoomorfe). Una din cele două brățări cu motive zoomorfe (Pl. IV/57) (Réthy 1898, p. 128, 129-III. Tábla/1) se încadrează tipului 3b Kovács (Kovács 1994, p. 120).

Transilvania

1. **Moldovenești** (jud. Cluj). Mormânt individual de înhumatie, orientat vest-est, descoperit în poziția decubit dorsal, cu brațele pe abdomen. Inventar: lângă urechea dreaptă avea o verigă de păr din bronz, cu un capăt îndoit în formă de buclă simplă, la mâna stângă era o brățară din sârme de bronz torsionate (Pl. IV/58), cu terminații în formă de capete de animale. La mâna dreaptă a avut o altă brățară, din tablă de bronz, având capetele lățite și despărțite, decorate cu cercuri concentrice. Tot la capete avea și două perforații. La gâtul scheletului avea un torques din sârme de bronz. A fost lucrat din sârmă pusă în trei. La craniu mai avea o verigă de păr, din bronz, cu un capăt îndoit în formă de S, fără caneluri. Ca inventar mai avea și un inel decorat prin crestare (Horedt 1954, p. 505, Fig. 8; Kovács 1994, p. 129; Roska 1914, p. 140, 141, 7. kép. 4 a - tipul 3b Kovács, M.XLII)

VI.c. Brățară din bară de bronz turnată, imitând torsadarea, cu terminații zoomorfe, despărțite.

Crișana

1. **Vârșand-Movila dintre vii** (jud. Arad); achiziție (Pl. IV/59) (Popescu 1956, p. 133, Fig. 90/1; M.N.I.R. Inv. Nr. 17208-17209. Kovács o consideră de tipul 3a, dar piesa este turnată nu din sârme. Kovács 1994, p. 123) - tipul 4a Kovács.

2. **Foeni** (Jud. Bihor). Mormânt individual de înhumatie, în poziția decubit dorsal, orientat VNV-ESE. Inventar: la tâmpile două verigi de păr cu terminațiile depărtate (una circulară în secțiune, cealaltă lenticulară, ambele de dimensiuni diferite), două verigi de păr cu un capăt în formă de S, la antebrațul drept o brățară din bronz (Pl. IV/60) care imită torsionarea (tipul 4a, Kovács), având capetele decorate cu motive zoomorfe, iar la mâna stângă, pe deget avea un inel decorat cu motiv crestă (Németi 2001, p. 228-3. kép/2, p. 233).

Dobrogea

1. **Dinogetia** (com. Jijia, jud. Tulcea) (Pl. IV/61). Nu a fost găsită în context stratigrafic clar - tipul 4a Kovács (Dumitriu 2001, p. 63, Taf. 64/7).

VI.d. Brățară din bară de bronz, imitând torsionarea, cu terminații în formă de capete de animal, unite între ele

Crișana

1. **Roiori** (Jud. Bihor). Piesa se încadrează în tipul 4 b Kovács. (Fehér, Éry, Kralovány 1962, p. 36; Kovács 1994, p. 120)

Pe lângă aceste brățări, în Banat, în zona iugoslavă precum și în colțul extrem din nord-vest (comitatul Csongrád) a mai fost descoperit încă un tip de brățări confecționate dintr-o sârmă de bronz, pusă în trei, cu ochiuri sau bucle la ambele capete. În interiorul fiecărui ochi, capătul sârmei a fost îndoit în formă de buclă. Astfel de piese au fost descoperite la *Szőreg-Homokbánya* (M.A și M.38; Bálint 1991, p. 78, Taf.XXIII/11, p. 79, 92, Taf.XXXI/21, p. 93), *Banatsko Aranđjelovo* (un exemplar), *Bočar* (un exemplar; Stanojev 1989, p. 15, 17, 33, 35) și la Novi Kneževac (Hampel 1907, p. 149, tab.38/A/2). Acest tip de brățări este destul de răspândit în interiorul arcului carpatic, în special în secolul X. În sudul Dunării, ele nu au fost găsite până în prezent și sunt specifice în special Pannoniei. De asemenea, prezența lor nu a fost încă semnalată nici în Transilvania. Din păcate, în Banat nu sunt cunoscute decât foarte puține complexe intacte din care au fost recuperate astfel de piese. De regulă ele se asociază cu piese care au fost considerate ca fiind maghiare timpurii. Este greu de spus care este originea lor, dar faptul că au fost descoperite doar în complexe funerare din Pannonia, vine să confirme că sunt piese tipice acestei regiuni în secolul X și eventual de la începutul secolului XI.

Se observă că primul tip de piese, indiferent de perioada în care au fost încadrate cronologic, se concentrează din punct de vedere geografic pe linia Dunării, sau la mică distanță de aceasta (vezi harta 2). În Ungaria actuală au fost descoperite doar în mod excepțional, la Órszpuszta. Încadrarea cronologică a mormintelor de acolo a fost realizată pe baza acestor piese, în secolele X-XI (Fülöp, Jungbert 1983, p. 233-234). În Banat ele se concentrează doar în regiunea montană, în colțul sud-estic. În

Oltenia le găsim de asemenea, preponderent, în partea de vest, deci într-o regiune apropiată Banatului. Cele mai multe analogii pentru acest tip de piese le găsim la sudul Dunării, în teritoriul actual al Bulgariei și Iugoslaviei. Datarea lor este foarte diversă, în funcție de regiune.

Încadrarea lor cronologică este foarte diversă, începând din secolul X până în veacul XIV în Bulgaria de exemplu (Gatev 1977, p. 38, Fig.5/VII, p. 40), dar cu precizarea că în necropole ele apar cu predilecție în sec. XI-XII (Džambov 1977, p. 56, 58, Fig. 2/a-datată în secolele X-XI la Hisar). În Iugoslavia, în special în bazinul Dunării, aceste piese au fost datate în secolele XI-XII: Ribniča-secolul XII (Minić 1982-1983, T.IV/1), Braničevo-Svetinje-secolele XI-XII (Popović, Ivanisević 1988, p. 164, fig. 34/12, 13), Korbovo-Pesak-a doua jumătate a secolului XII și XIII (Radojčić 1986, p. 135, 141, Fig.7/1; M.2), Korbovo și Prahovo-secolele XI-XII (Janković 1973-74, p. 227-241), Djerdap-Brza Palanka-secolul XII (?; Pavlović-Ercegović 1966, p. 143-152, Pl. II, Fig. 11-12, Pl. IV, Fig. 6-7, Pl. V, Fig. 1-4), Požarevac-sec. XII, prin asociere cu o monedă emisă în timpul domniei lui Manuel Comnen (Marjanović 1967, p. 217-220, Pl. 1-2), Popovac în secolele XI-XII (Milošević 1958-59, p. 129) și la Trnjane în secolele XI-XIII (Marjanović-Vujović 1986, după datarea generală a necropolei), Vajuga-Pesac-necropola nr. 2-secolele XI-XII (Premk, Popović, Bjeljalac 1984, p. 123, Fig. 104/ 6, Marjanović-Vujović 1986, p. 184-237). În această din urmă localitate au fost găsite în M109 (în asociere cu brățări din platbandă și din bară circulară în secțiune, lățită la capete, verigă de păr), iar în M19 (în asociere cu o lamă de cuțit și o verigă de păr).

În Banat cel mai probabil au pătruns în a doua jumătate a secolului XII și au fost utilizate și în următorul. Ele sunt tipice acolo, doar unui număr limitat de necropole (Gornea-Căunița de Sus, Cuptoare-Sfoge și Șopotu Vechi-Mârvilă). O piesă a fost descoperită și în necropola de la Caransebeș-Centru, dar nu se poate spune cu exactitate dacă este o brățară din sârme torsionate, de același tip. Trimiterea pentru analogie la o piesă similară din Muzeul Banatului Montan-Reșița oferită de autorul

cercetării nu corespunde ca număr de inventar și nici ca număr de mormânt-M. 306 (Bona 1993, p. 93). Nu este exclus să fie vorba de o greșeală de tipar, și să avem de-a face cu un alt mormânt, posibil cu 106 care a avut în inventar o astfel de brățară din sârme de bronz torsionate (Țeicu 1993, p. 233). De altfel, necropolele menționate au caracteristici comune din punct de vedere al ritualului de înmormântare și al pieselor depuse în morminte. Acest tip nu a apărut niciodată în cimitire în care au fost descoperite morminte cu arme, cai sau piese de harnașament. De altfel, diferența între brățările executate din sârme torsionate, găsite în necropolele analizate din sudul Banatului, și cele din orizontul funerar de tip Bielo Brdo a fost semnalată încă din 1972 într-un articol apărut la Belgrad și semnat de către Slavenka Ercegović-Pavlović. În articolul în cauză se precizează clar că acest tip de brățări sunt caracteristice Serbiei, Bulgariei și Macedoniei (Ercegović-Pavlović 1972, p. 41-58).

Piese care se asociază acestor podoabe sunt de regulă de factură sud-dunăreană (brățări de sticlă, brățări care au capete lățite, cerceidecorați în tehnica filigranului, cercei cu astragali, cercei de tâmplă cu montură biconică, cercei cu montură sferică). Doar în două cazuri ele au apărut în combinație cu piese tipice orizontului funerar de tip Bielo-Brdo (M. 48 de la Gornea-Căunița de Sus și M.291 de la Cuptoare-Sfogeaverigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S). În cazul lui M. 48 de la Gornea-Căunița de Sus, în articolul apărut în revista Banatica 13/1/1993, la pagina 297 autorii cercetării nu menționează veriga de păr cu un capăt îndoit în formă de S, dar în monografia Gornea, apărută la Reșița în anul 1996, la pagina 85 și la 86, fig.51/M 48 d este ilustrată o astfel de piesă, dar al cărei capăt este rupt. Tipul capătului verigii de la Cuptoare-Sfogeanu a fost descris, dar este foarte probabil să nu fi avut caneluri (diametrul său este de 2 cm). Aceasta poate demonstra că aceste necropole sunt contemporane cu cele de tip Bielo-Brdo. Conform tipologiei lui Giesler (tipul II, 4/2; Giesler 1981, p. 40, Abb.7a), aceste piese se pot data din anii '30 ai secolului XI până la începutul secolului XII. În acest stadiu al cercetării nu putem să ne pronunțăm dacă în zona montană a Banatului avem de-a

face în cazul acestor necropole cu piese de import preluate de populația de acolo ca o modă, ori este vorba de cimitire în care s-au înhumat indivizi cu un etnic divers. Lipsa unei datări absolute al acestor piese prin monede, nu ne permite să datăm cu mare exactitate intervalul cronologic în care au fost în uz aceste piese la nordul Dunării. Totuși nu trebuie exclusă nici posibilitatea ca ele să își aibă începuturile la sfârșitul secolului al XI-lea. În acest sens trebuie să avem în vedere două elemente: prezența verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei S și care nu au caneluri pe partea aplatizată și prezența unei monede emisă în timpul regelui Coloman (1095-1116), găsită în necropola de la Șopotu Vechi-Mărvilă. La aceasta se adaugă faptul că necropole similare ca structură și piese de inventar au fost în funcție pe malul drept al Dunării încă din secolul XI. Se poate observa faptul că la nordul Dunării, dar numai în zona de munte a Banatului, au funcționat un anumit tip de necropole care au elemente de ritual în mare parte diferite de cele din zona de câmpie. Tipurile de piese descoperite sunt în mod frapant diferite de cele descoperite în necropolele din zona de câmpie a aceleiași regiuni, fiind în mare parte de tradiție bizantină. Se poate observa că acest orizont de necropole a încetat să mai fie sesizat prin caracteristicile sale la nivelul pieselor de podoabă de la o dată încă neclară, de după începutul secolului XIII. Momentul poate avea mai multe cauze, legate în special de pătrunderea marilor feudali ai regatului în zona montană, precum și de ofensiva catolicismului la nivelul întregii Ungarii. Dispariția acestor obiceiuri de depunere a unui anumit tip de piese în morminte, este sesizabilă și pentru orizontul funerar de tip Bielo Brdo, care după data menționată nu mai este nici el sesizabil prin caracteristicile sale la nivelul inventarului (Există piese tipice, precum verigile de păr cu un capăt îndoit în formă de S, care au mai fost descoperite și în morminte mai târzii, dar acestea constituie excepții și nu un fenomen general). Ambele orizonturi funerare au avut în parte cauze comune de dispariție, probabil în special de ordin religios. Pe alocuri, sporadic, astfel de elemente de manifestare funerară (depunerea unor piese de podoabă tipice acestor

două orizonturi) se mai sesizează, dar nu au mai avut intensitatea precedentă. Se poate observa încă un fenomen legat de acest nou fenomen surprins la începutul secolului XIII, anume abandonarea în bună parte a mai vechilor necropole și apariția unora noi, care prezintă alte caracteristici din punct de vedere al depunerii pieselor de inventar. În necropolele de la sudul Dunării, aceste brățări nu au fost găsite decât extrem de rar în asociere cu verigi de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, ca de exemplu M.252 de la Trnjane (Marjanović-Vujović 1986, p. 42, Pl.XVI/M.252).

Piese I a (cele care au avut fir filigranat printre cele de bază) sunt ceva mai puțin cunoscute. Ele au apărut doar în necropola de la Șopotu Vechi-*Mârvilă* și au fost datate în secolul XII (Teicu 1993, p. 246).

Analiza combinatorie a brățărilor din tipul I și Ia, demonstrează că în cele mai multe cazuri ele au fost găsite în asociere cu piese de proveniență sud-dunăreană, după cum urmează: cerceidecorați cu filigran (un caz la Cuptoare-*Sfoge*a), cerceidecorați cu astragali (cinci cazuri la: Gornea-*Căunița de Sus*-1, Șopotu Vechi-*Mârvilă*-2, Cuptoare-*Sfoge*a-2), cercei cu montură biconică pe verigă (Gornea-1, Șopotu Vechi-1), cercei cu o sferă pe verigă (Cuptoare-*Sfoge*a-1), inele decorate cu motive zoomorfe care nu au analogii în orizontul funerar de tip Bielo Brdo (Gornea-*Căunița de Sus*-1, Cuptoare-*Sfoge*a-1), brățări de sticlă (Cuptoare-*Sfoge*a-1). În alte trei cazuri nu au avut asociate alte piese de inventar. Piese care ar putea fi comune sau care au analogii și în orizontul funerar de tip Bielo Brdo sunt nasturii (Cuptoare-*Sfoge*a-1, dar piesa nu a fost publicată) și colierele de mărgel în combinație cu scoici kauri (Gornea-*Căunița de Sus*-2). Trebuie menționat că la nordul Dunării, în Banat și Vojvodina piesele de producție sud-dunăreană din variantele amintite sunt destul de rare. S-au găsit cercei cu o sferă pe verigă, asemenea pieselor de la Cuptoare-*Sfoge*a doar în necropola de la Nosa, în M.4/48 (Stanojev 1989, p. 72, 80/379, 380). Datarea lor este însă foarte largă, din secolul XI până în prima jumătate a secolului XV. Pe baza descoperirilor de piese similare din sudul Dunării de la Prahovo, Trnjane și Vinča acești cercei au fost datați în cursul secolului XII. La Dobrača în M.

24, acest tip de piesă a apărut în asociere cu o verigă de tâmplă cu mulură circulară (Garašanin, Garašanin 1956, p. 200, Fig. 11/b). Datarea mormintelor este relativă, în secolele X-XII sau XIII-XIV.

O altă caracteristică a acestor morminte cu piese de inventar de proveniență sud-dunăreană este lipsa monedelor. În aceste trei necropole prezența monedelor maghiare, cu o singură excepție (Șopotu Vechi-*Mârvilă*, unde a fost descoperită o piesă emisă în timpul regelui Coloman-1095-1116) au apărut abia de la începutul secolului XIII. Cu excepția amintită, primele monede sunt bizantine, începând din timpul domniei împăratului Ioan II Comnenos (1118-1143). Aceasta ar putea demonstra că aceste necropole își au începutul în secolul al XII-lea. Prezența verigilor de păr cu un capăt îndoit în forma literei „S”, ar putea fi un argument în favoarea începutului de secol XII. Tipologia făcută de Giesler pentru aceste piese nu se poate aplica în zona de SE a Banatului. Verigile de păr menționate (tipul II/5-6 după Giesler) nu au fost descoperite încă în acest spațiu, ci doar tipurile I și II conform aceluiași autor. Dacă am avea în vedere doar aceste piese, începuturile celor trei necropole ar trebui căutate în jurul anului 970 p. Chr. până spre mijlocul secolului XI. Lipsa și a altor elemente ale orizontului funerar de tip Bielo Brdo, mă face să cred că este vorba de o rămânere în uz a acestor piese în colțul de SE al Banatului. Dacă adăugăm și lipsa totală a pieselor de armament din mormintele cercetate în cele trei necropole, putem afirma că partea montană a fost la limita orizontului funerar Bielo Brdo, din punct de vedere al prezenței acestor piese specifice. Prezența masivă a podoabelor de proveniență sud-dunăreană marchează mai degrabă existența unui alt orizont funerar, același cu cel prezent pe malul drept al Dunării, în porțiunea corespondentă Banatului actual și Județului Mehedinți.

Din punct de vedere al ritului mormintelor care au avut acest tip de inventar sunt fără excepție de inhumatie.

La nivelul ritualului, s-a constatat prezența diverselor orientări (VE: M.92 și 106 de la Cuptoare-*Sfoge*a, și M. 16 și 27 de la Șopotu Vechi-*Mârvilă*, NV-SE: M. 44, 48 de la Gornea-*Căunița de Sus* și M. 12 de la Șopotu Vechi-

Mârvilă, SV-NE: M. 59 de la Gornea-Căunița de Sus și M. 28 de la Șopotu Vechi-Mârvilă).

Poziția defuncțiilor în cazurile în care mormintele nu au fost deranjate a fost decubit dorsal.

Brațele au avut diverse poziții, fără o regulă anume. Aceste poziții sunt: A (cu brațele pe lângă corp)-M.16 de la Șopotu Vechi-Mârvilă, B (cu palmele depuse pe bazin)-M. 291 de la Cuptoare-Sfoge, D (cu brațele pe torace)-M.8 de la Cuptoare-Sfoge și M. 48 de la Gornea-Căunița de Sus, E (cu mâinile flectate din cot și palmele aduse pe clavicule)-M.44 de la Gornea-Căunița de Sus. Se adaugă și subvariantele BC (o palmă depusă pe bazin iar cealaltă mână pe abdomen) care este tipică doar pentru sudul Banatului și apare regulat doar în cazul siturilor de la Cuptoare-Sfoge și Gornea-Căunița de Sus. În cazul poziției BD (un braț cu palma pe bazin și celălalt pe torace), surprinsă la M.59 de la Gornea-Căunița de Sus, este vorba cel mai probabil de un accident produs la înmormântare, la fel ca și în cazul lui M.303 de la Cuptoare-Sfoge care avea o mână pe torace, iar cealaltă pe abdomen. Având în vedere aria de răspândire la nordul Dunării a brățărilor din tipul I a și b, în Banatul estic și Oltenia, precum și faptul că se asociază cu piese tipice bizantine sau de influență bizantină în număr mare, putem crede că în aceste teritorii, în secolele XI, XII și primii 30 de ani ai secolului XIII, putem vorbi aici de o puternică influență bizantină apoi al celui de-al doilea Țarat bulgar, dacă nu chiar de un control al acestor state în spațiul studiat.

Piesa din tipul II a provine dintr-un mormânt de războinic care pe baza descrierii inventarului nu se poate data foarte clar (Popescu 1956, p. 132, Fig.88), el putând aparține și celei de-a doua jumătăți a secolului X, dar și primei jumătăți a veacului următor.

Piesele din tipul II b (Vârșand-Movila dintre vii și Dinogetia) provin din contexte neclare. Și nu pot fi decât încadrate cronologic cu o anume aproximație în secolul XI. Având în vedere aria de răspândire a acestor piese, se poate spune că au fost comune atât necropolelor din perioada cuceririi patriei, respectiv regatul Ungariei, cât și Imperiului bizantin. Din teritoriul maghiar astfel de piese au fost descoperite la Majs-Udvari rétek (Kiss 1983, p.

111, 166, 79. ábra /3). Acestea se asociază în cazul lui M. 533 cu mărgelile (Kiss 1983, p. 160, 73. ábra/27). În Imperiul bizantin astfel de piese au fost găsite la Braničevo-Svetinje (Popović, Ivanisević 1988, p. 164, Fig. 34/14, 15). Se poate observa că sunt de regulă în zona de contact dintre Imperiu și diversele populații de stepă, iar frecvența lor este redusă atât în Pannonia cât și în Balcani, ceea ce ar putea sugera că sunt piese care se întâlnesc în special la grupele de populație din zona de contact între diversele culturi materiale (Au apărut în necropole din orizontul sud-dunărean și în cele de tip Bielo Brdo ca de exemplu la Vârșand și Braničevo, în zona de contact dintre ele, precum și în zone cu populații amestecate de la Dunărea de Jos. Faptul că sunt puține numeric, precum și aria lor de răspândire și modul de execuție pot indica faptul că sunt mai degrabă imitații ale celor din două sârme pliate în două și torsionate, cu două bucle la capete).

Tipul III este tipic orizontului funerar de tip Bielo Brdo, faza I conform cronologiei realizate de J. Giesler. În sprijinul acestei afirmații sunt cerceii descoperiți în M.1 din necropola B de la Blandiana și cerceii cu un capăt îndoit în forma literei S de la Vârșand-Movila dintre vii. În primul caz, brățărilor au fost datate în secolul X (Ciugudean, Dragotă 2002, p. 9, 54/132, 133). În cazul necropolei de la Vârșand, asocierea brățării cu o verigă de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, urcă datarea acestui tip de piesă foarte probabil până spre anii '30 ai secolului XI. De remarcat că acest tip de brățară este unul rar întâlnit, pe teritoriul actual al României fiind descoperite doar trei piese. De asemenea nu au fost descoperite piese similare nici în Banatul iugoslav, Vojvodina sau în zona sud-dunăreană.

Tipul IV a are analogii în spațiul maghiar, ca de exemplu în Comitatul Baranya, la Szárász-Szlavónia-dűlő (Kiss 1983, p. 285, 286, 152. ábra/17), Ecséd-Comitatul Heves (Hampel 1907, p. 164, 53. tábla/1, 2), Bač (Stanojev 1989, p. 22, 23/112, 113). Pe baza pieselor recuperate din necropolă, piesa poate fi datată la sfârșitul secolului X și prima jumătate a următorului. El se poate data asemenea tipului III.

Tipul IV b a fost datat unitar. Atât în cazul descoperirii de la Mirnopol (Spinei 1985, p. 112, 122, 200, Fig. 28/1) cât și la Alba-

Iulia (Horedt 1958, p. 52, Abb.13/5), piesele au fost date cu mare probabilitate în secolul XI.

Tipul IV c, reprezentat prin două piese (achiziție din 1910 de la Blandiana și una descoperită la Alba Iulia), au fost date în secolul XI. Piesele provenite din acest sit au fost considerate ca aparținând orizontului funerar de tip Bielo Brdo (Horedt 1958, p. 113. Piesele achiziționate în 1910, nu sunt însă neapărat relevante orizontului funerar de tip Bielo Brdo, dar nici orizontului stepic. Piesele recuperate cu acea ocazie sunt irelevante din punct de vedere al atribuirii lor unei anumite populații. Verigile de păr simple se întâlnesc pe o arie extinsă în sud-estul Europei în secolele IX-XI. În aceeași situație se află și mărețele). Inventarul general al necropolei (de la Blandiana) indică mai degrabă orizontul vechi maghiar, dar nu trebuie să excludem nici prezența în necropolă și a altor grupe de populație. Cercei asemănători, ornamentați cu mure circulare în jurul verigii și cu pandantiv decorat în tehnica granulației și filigranului au mai fost descoperiți și în alte necropole date în cursul secolului X, ca de exemplu la Alba Iulia-*Stația de salvare*, Novi Kneževac (Pl.3/11; Hampel 1907, p. 149, 38.kép.6) și Cluj-Str. *Dostoievski* (Spinei 1999, p. 66, Fig.14/6). În această din urmă localitate, perechea de cercei a fost descoperită în asociere cu o sabie din prima jumătate a secolului X. Aceasta vine să confirme încă o dată că acești cercei au circulat în special în cursul secolului X, deci și brățara amintită se poate data similar.

Tipul IV d este reprezentat prin piese care în literatura română de specialitate au fost considerate ca aparținând orizontului funerar de tip Bielo Brdo și culturii Răducăneni (Cultura Răducăneni a fost atribuită cumanilor de către D. Gh. Teodor (vezi Teodor 1963, p. 202). În Transilvania piesele au fost date în secolul X, iar în Moldova în secolele XI-XII. Un fragment de piesă de acest tip a mai fost descoperit și la Szárász-Szlavónia-dűlő (Kiss 1983, p. 285, 286, 152. ábra/16), un altul a fost descoperit la Tőke, în Comitatul Csongrád (Hampel 1907, p. 209, 88. tábla. 1), Székesfehérvár-*Demkóhegy* (Hampel 1907, p. 199, 81. tábla/18. sír/1). Având în vedere această situație, subvarianta de brățări amintită, trebuie considerată ca fiind tipică populațiilor de stepă și au avut o

circulație pe o arie mai largă, fie piesa de la Răducăneni se datează anterior secolele XI-XII.

Tipul V este reprezentat de piese descoperite la Vârșand-*Movila dintre vii*. Acest tip de piese, împletite, cu ochi, respectiv cârlig la capăt a fost considerat ca fiind tipic primei faze a orizontului funerar de tip Bielo Brdo. Datarea lor este destul de largă, de la jumătatea secolului X până la mijlocul veacului XI. Asemenea piese mai provin din descoperirile de la Siklósnagyfalu-Comitatul Baranya (Kiss 1983, p. 270, 271, 140. ábra /7), Székesfehérvár-*Demkóhegy* (Hampel 1907, p. 206, 87. ábra/B/1), Gombos (Bogojevo)-M.28 (Stanojev 1989, p. 25, 28/136), Bielo Brdo (Hampel 1907, p. 158, 46. tábla/4), Črna Bara (Stanojev 1989, p. 129, 130/708). Acest tip de brățări au fost în general date în secolele X-XI, dar ar trebui remarcat că predomină în necropolele din secolul XI, fiind foarte rare în cele timpurii.

Tipul VI a (corespunde tipului III a, Kovács). Aceste piese au fost date începând din prima jumătate a secolului X până la mijlocul celui următor. În funcție de sit, pot fi făcute anumite nuanțări cronologice. De exemplu la Majs (com Baranya) în M. 942 (Kiss 1983, p. 138, 165, 78. ábra/5, 391, 83. tábla, 942. sír), a apărut în asociere cu o verigă de păr cu un capăt îndoit în forma literei S, dar și cu mărețele similare cu cele din M. 14 de la Hodoni-*Pociroane* (Drașovean, Țicu, Muntean 1996, p. 36139, Pl. LXI/5). În M.53 din aceeași localitate a apărut în asociere cu o brățară simplă din bară de bronz (Kiss 1983, p. 80, 81, 53. ábra., p. 166, 79. ábra/1), o oală borcan (Kiss 1983, p. 150, 66. ábra 53. sír), mărețele, nasturi (Kiss 1983, p. 160, 73. ábra/21, 39, 47, 48), pandantiv în formă de semilună, cordiform dublu (Kiss 1983, p. 161, 74. ábra/1, 12), inel (Kiss 1983, p. 162, 75. ábra/17). În același comitat Baranya, în localitatea Zmajevac-*Kígiós* a fost descoperită o piesă similară (Kiss 1983, p. 70, 44. ábra/23, p. 273).

Tipul VI b (corespunde tipului III b, Kovács) și a fost datat până la începutul secolului XI. La Moldovenești, pe baza pieselor care au mai fost descoperite în mormânt, poate fi atribuită orizontului funerar de tip Bielo Brdo, faza I.

Tipul VI c (corespunde tipului 4 a, Kovács). Acesta a apărut atât în bazinul carpatic, cât și la sudul Dunării. Cu mici

deosebiri, ținând de ornamentare, se poate spune că sunt piese care au circulat în Pannonia, Transilvania, cât și în Imperiul Bizantin. Exemplarul de la Dinogetia a fost datat în a doua jumătate a secolului XI (Dumitriu 2001, p. 63, Taf. 7/9), însă se circumscrie unei alte arii de circulație, neputând fi pus pe seama prezenței maghiarilor.

Tipurile VI d (Kovács 1994, p. 135, Abb.31, p. 136) este, de asemenea, tipic bazinului carpatic. Ultimul tip este specific secolului XI, fiind datat și cu monede din aceeași perioadă.

Putem spune că aceste tipuri de brățări, din sârme de bronz sau de argint torsionate sau împletite, precum și imitațiile lor din bară de bronz, în funcție de tipologie, se circumscriu de regulă unui anumit spațiu de circulație și unui anume interval cronologic. Cu puține excepții (brățările decorate la capete cu motive zoomorfe), răspândirea lor este tipică pentru anumite state medievale sau, în cazul în care acestea încă nu existau, unor anumite populații. Cazurile în care putem bănuși că sunt piese de import sunt extrem de rare (de exemplu la Órszpuszta), și nici măcar acelea nu sunt sigure. Nu trebuie însă ca prin granițele unui stat să înțelegem și o populație cu un anumit etnic, ci existența unor orizonturi de înmormântare care sunt specifice pentru un interval cronologic unui spațiu politic dat. Obiceiurile de înmormântare diferite de la un orizont funerar la altul, în care apar anumite tipuri de piese, precum și inventarul care li se mai asociază, constituie un argument în plus în favoarea faptului că unele tipuri de brățări sunt preferate de unele populații și pot fi întâlnite doar la ele. De altfel, aceste brățări sunt podoabe comune în cele mai multe cazuri și nu reprezentau bunuri de prestigiu care circulau în mod deosebit. Descoperirea lor în unele cazuri la o distanță mai mare de granițele unui stat căruia îi sunt specifice, are un caracter mai degrabă întâmplător.

Brățările decorate la capete cu motive zoomorfe, dată fiind aria lor foarte mare de

răspândire, în interiorul arcului carpatic și la Dunărea de Jos, la sudul ei în special, poate fi pusă în legătură cu prezența populațiilor de stepă și poate se leagă de anumite credințe (Pentru secolele X-XIII, este greu de spus dacă mai aveau rol apotropaic sau au fost simple podoabe. Dacă aveau rol apotropaic, trebuie să avem în vedere existența unor credințe comune sau asemănătoare la populațiile din interiorul arcului carpatic și la unele comunități din estul Peninsulei Balcanice). Este dificil de spus în acest moment dacă decorul capetelor a fost preluat din lumea bizantină, sau influența s-a produs în sens invers. Ceea ce putem spune este faptul că stilistic se pot observa diferențieri între piesele din interiorul arcului carpatic și cele de la Dunărea de Jos. Revenirea Bizanțului la Dunărea Mijlocie, în secolul XI, este posibil să fi influențat și acest segment al orfevrăriei din interiorul arcului carpatic pentru piesele târzii. Ar mai fi de remarcat și faptul că aceste podoabe nu sunt des întâlnite în necropolele vechi maghiare, ci mai degrabă sunt sesizabile abia din ultimul sfert al secolului X. Piese asemănătoare au fost însă frecvente în Pannonia în timpul stăpânirii avare. Se poate observa însă că sunt extrem de rare în sudul și estul Serbiei, ori în Dalmația. Aceasta, ar putea marca faptul că nu pot fi puse în conexiune cu o producție a lor în mediul slav de acolo, sau de eventuale credințe a acestor populații legate de rolul lor apotropaic. Interesant este faptul că un mare număr se concentrează în mediul macedonean sau est și sud bulgar. Interesant este faptul că mormintele care au avut ca inventar astfel de piese au fost considerate de către unii cercetători bulgari ca aparținând unor comunități creștine (Văzarova 1971, p. 1-23. În împărțirea pe grupe și subgrupe a necropolelor, cercetătoarea din Bulgaria consideră că aceste morminte aparțin grupei II, sub-grupa 2 și aparțin unei populații creștine, slave, din secolele IX-XI). Pentru spațiul arcului carpatic, acest fapt nu poate fi susținut cu argumente solide.

BIBLIOGRAFIE

- Barnea 1967** - I. Barnea, *Dinogeția*, București, 1967.
- Bona 1993** - P. Bona, *Biserica medievală din Caransebeș*, Caransebeș, 1993.
- Ćorović-Ljubinković 1956** - M. Ćorović-Ljubinković, *La nécropole slave de Brestovik*, în *Archaeologia Jugoslavica* 2, 1956, p. 131-137.
- Ciugudean 1996** - H. Ciugudean, *Catalogue of exhibition. The Year One Thousand at Alba Iulia-between history and archaeology*, Alba Iulia, 1996.
- Ciugudean, Dragotă 2002** - H. Ciugudean, A. Dragotă, *Catalogul expoziției: Civilizația medievală timpurie din Transilvania: rit și ritual funerar în secolele IX-XI*, Alba Iulia, 2002.
- Dragotă et alii 2003** - A. Dragotă et alii, *Tipuri de brățări în cimitirele de secol X-XI*, *Patrimonium Apulense* 3, 2003, p. 89-112.
- Džambov 1977** - I. Džambov, *Parures médiévales de Hisar (X-XIe s.)*, *Arheologia*, 3, 1977, p. 56-59.
- Dumitriu 2001** - L. Dumitriu, *Der Mittelalterliche Schmuck des Unteren Donaugebietes im 11.-15. Jahrhundert*, București Ercegović-Pavlović, *Sl. Contribution a l'Etude des Nécropoles médiévales en Serbie*, *Starinar*, 17, 1966, p. 143-152.
- Ercegović-Pavlović 1970** - Sl. Ercegović-Pavlović, *Contribution à l'Étude des Boucles d'oreilles en Serbie du IX-e au XIII-e Siècle*, *Starinar*, 2, 1970, p. 41-58.
- Fehér, Éry, Kralovánsky 1962** - G. Fehér, K. Éry, A. Kralovánsky, *A közép Duna medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter*, In: *Rég. Tán.*, 2, Budapest, 1962.
- Fülöp, Jungbert 1983** - Gy. Fülöp, B. Jungbert, *Őrpuszta-ein Gräberfeld aus der Landnahmezeit und der Frühen Arpadenzeit*, *Alba Regia*, 20, 1983, p. 234.
- Gatev 1977** - P. Gatev, *Parures de sépultures des Xie-XIle s.*, *Arheologia*, kniga 1, anul XIX, 1977, p. 30-46.
- Garašanin, Garašanin 1956** - M. Garašanin, D. Garašanin, *La Nécropole serbe médiévale de Dobrača*, *Starinar* 5-6, 1956, 191-204.
- Giesler 1981** - J. Giesler, *Untersuchungen zur Chronologie der Bijelo Brdo-Kultur. Ein Beitrag zur Archäologie des 10. und 11. Jahrhunderts im Karpatenbeken*, In: *Prähistorische Zeitschrift*, 56. Band, Heft 1, Walter de Gruyter, Berlin. New York, 1981.
- Hampel 1900** - J. Hampel, *A honfoglalási kor hazai emlékei*, In: *A magyar honfoglalás kútfoi*, coordonatori Pauler Gy.-Szilágy S., Budapest, 1900.
- Horedt 1954** - K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești (reg. Tg. Mureș, Reg. Aut. Maghiară)*, *SCIVA* 5, 1954, 1-2, p. 199-231.
- Horedt 1966** - K. Horedt, *Die Ansiedlung von Blandiana, Rayon Orăștie, am Ausgang des ersten Jahrhunderts u. Z.*, *Dacia N.S.*, 10, 1966, p. 261-289.
- Janković 1973-74** (apărut în 1975) - M. Janković, *Deux nécropoles médiévales en Serbie de l'est*, *Starinar* XXIV-XXV, 1973-1974, p. 227-241.
- Kiss 1983** - A. Kiss, *Baranya megye X-XI. Századi sírleletei*, Budapest, 1983.
- Kovács 1994** - L. Kovács, *Das Früharpadenzeitliche Gräberfeld von Szalbocs*, *Varia Archaeologica Hungarica*, 6, Budapest, 1994.
- Lazarovici, Maxim, Teicu, Oprinescu 1993** - Gh. Lazarovici, Z. Maxim, D. Teicu, A. Oprinescu, *Șantierul arheologic Gornea*, 1989, *Banatica*, 12/1, 1993, p. 295-319.
- Marjanović 1967** - G. Marjanović, *Un tombeau médiéval des environs de Požarevac*, *Starinar*, 18, 1967, p. 217-220.
- Marjanović-Vujović 1984** - G. Marjanović-Vujović, *Trnjane. Serbian necropolis (11th-13 th century)*, Beograd, 1984.
- Marjanović-Vujović 1986** - G. Marjanović-Vujović, *Vajuga-Pešac. La nécropole médiévale II*, *Cahiers des Portes de Fer*, 2, 1986, p. 184-237.
- Milošević, Desanka 1958-59** - Milošević, Desanka, *Fouilles de conservation à Popovac*, *Zbornik Radova Narodnog Muzeja-Belgrad*, 2, 1958-1959, p. 111-134.
- Minić 1982-1983** - D. Minić, *Ribnić, site préhistorique et antique. Agglomération médiévale avec Necropole*, *Starinar*, 33-34, 1982-1983, p. 253-258.

- Németi 2001** - J. Németi, *A mezőfényi (Foeni) Árpád-kori temetőrész rövid áttekintése*, JAMÉ, XLIII, 2001, p. 225-238.
- Németi 1986-1987** - J. Németi, *Descoperiri arheologice din teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare)*, St.Com.Satu Mare, 7-8, 1986-1987, p. 101-137.
- Oța 1998-2000** - S. Oța, *Pièces inédites de la collection du Musée National D'Histoire de la Roumanie découvertes dans la nécropole du XI-e siècle de Vârșand-Movila dintre vii (Dép. D'Arad)*, Cercetări Arheologice, 11/2, 1998-2000, p. 497-505.
- Plantos 2003** - C. Plantos, 185. Brățară, în *Necropolele orașului Alba Iulia-din preistorie în zorii evului mediu*, Alba Iulia, 2003, p. 52.
- Popescu 1956** - D. Popescu, *Cercetări arheologice în Transilvania II. Săpăturile de la Vârșand*, M.C.A. 2, 1956, p. 89-152.
- Popescu 1970** - M. M. Popescu, *Podoabe medievale în Țările Române*, București, 1970.
- Popović, Ivanišević 1988** - M. Popović, V. Ivanišević, *Braničevo, cité médiévale*, Starinar, 39, 1988, p. 125-179.
- Premk, Popović, Bjelajac 1984** - A. Premk, P. Popović, L. Bjelajac, *Vajuga-Pesac. Fouilles de sondage de 1980*, Cahiers des Portes de Fer, 2, 1984, p. 118-124.
- Rădulescu, Gáll 2001** - Al. Rădulescu, E. Gáll, *Das Landnahmezeitliche Gräberfeld von Temesvár (Timișoara)-Csókaerdő*, Acta Arch. Acad. Sc. Hung., Tomus LII, 2001, Fasciculi 1-3, p. 155-193.
- Réthy 1898** - L. Réthy, *Két Árpádkori temető Arad megyében*, Archaeologiai Értesítő, 18, 1898, p. 124-131.
- Roska 1914** - M. Roska, *Árpád-kori temető Várfalán*, Dolgozatok, 5, nr.1, 1914, p. 125-187.
- Spinei 1985** - V. Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII. Români și turanici*, Iași, 1985.
- Spinei 1994** - V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, Chișinău, 1994.
- Stanojev 1989** - N. Stanojev, *Nekropolen aus dem 10.-15. Jahrhundert in der Vojvodina. 712 Katalogabschnitte. Katalog 1*, Novi Sad, 1989.
- Teodor 1963** - D. Gh. Teodor, *Câteva observații în legătură cu căldările de lut descoperite la Răducăneni (r. Huși, reg. Iași)*, SCIV, 14, 1, 1963, p. 197-205.
- Toropu, 1976** - O. Toropu, *Romanitatea târzie și străromânii din dacia traiană sud-carpatică*, Craiova, 1976.
- Țicu 1981** - D. Țicu, *Câteva considerații pe marginea unor podoabe medievale*, AMN, 18, 1981, p. 491-500.
- Țicu 1991** - D. Țicu, *Cercetări de arheologie în necropola medievală timpurie de la Șopotu Vechi-Mârviță (jud. Caraș-Severin)*, Crisia, 21, 1991, p. 307-310.
- Țicu 1993** - D. Țicu, *Necropole medievale (sec. X-XIV) din sudul Banatului*, Banatica, 12/1, 1993, p. 229-272.
- Țicu 1998** - D. Țicu, *Banatul montan în evul mediu*, Timișoara, 1998.
- Țicu 2003** - D. Țicu, *Necropola de la Șopotu Vechi*, Studii Istorice, Timișoara, 2003, p. 23-60.
- Țicu Lazarovici 1996** - Gh. Țicu Lazarovici, *Gornea. Din arheologia unui sat medieval din Clisura Dunării*, Reșița, 1996.
- Uzum 1981** - I. Uzum, *Necropola feudală timpurie de la Gornea-„Căunița de Sus” (județul Caraș-Severin)*, Banatica, 6, 1981, p. 181-210.
- Uzum 1987** - I. Uzum, *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudală timpurie de la Cuptoare-Sfogea (com. Cornea, județul Caraș-Severin)*, Banatica, 9, 1987, p. 281-315.
- Vážarova 1971** - Ž. N. Vážarova, *Slaves et Protobulgares à la lumière des données archéologiques*, Arheologia, 1, 1971, p. 1-23.
- Vulpe 1967** - Al. Vulpe, *Necropola Hallstatiană de la Ferigele. Monografie arheologică*, București, 1967.
- Žeravica, Žeravica 1977-78** (apărut 1979) - Z. Žeravica, L. Žeravica, *Agglomeration Médiévale à Popovica près de Negotin*, Starinar, 28-29, 1977-1978, p. 201-212.

Abrevieri bibliografice

Acta Arch. Acad. Sc. Hung. – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapesta)
AMN – Acta Musei Napocensis (Cluj-Napoca)
JAMÉ – A Jóna András Múzeum Évkönyve
M.C.A. – Materiale și Cercetări Arheologice (București)
Rég. Tán. - Régészeti Tanulmányok (Budapesta)
SCIV - Studii și Cercetări de Istorie Veche (București)
SCIVA - Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie (București)
St.Com.Satu Mare – Studii și Comunicări Satu Mare (Satu Mare)

LIST OF ILLUSTRATIONS

- Pl. I.** Bracelets type I. 1-4 (after Țeicu 1993); 5-10 (after Țeicu 1998); 12-14 (after Țeicu, Lazarovici 1996). Without scale.
- Pl. II.** Bracelets type I. 15 (after Țeicu, Lazarovici 1996); 16-22 (after Teicu 2003); 23-24 (after Țeicu 1981); 25-29 (after Dumitriu 2001). Without scale.
- Pl. III.** 30-31 Bracelets type Ia (after Țeicu 2003); 32-34 Bracelets type II (after Popescu 1956; Oța 1998-2000; Dumitriu 2001); 35-37 Bracelets type III (after Popescu 1856; Ciugudean, Dragotă 2002); 38 Bracelet type IVa (after Oța 1998-2000); 39-40 Bracelets type IV b (after Spinei 1985; Horedt 1958); 41 Bracelet type IV c (after Horedt 1966); 42-43 Bracelets type IV d (after Spinei 1985; Ciugudean, Dragotă 2002); 44 Bracelet made of twisted wire from Vârșand. Without scale.
- Pl. IV.** 45-46 Brățări din sârme torsionate (after Némethi 2001, Spinei 1997), 47-50 Bracelets type V (after Oța 1998-2000); 51-54 Bracelets type VIa (after Popescu 1956, Rădulescu, Gáll 2001, Dragotă inedit); 55-58 Bracelets type VI b (after Réthy 1898, Hampel 1900); 59-61 Bracelets type VI c (after Popescu 1956, Némethi 2001, Dumitriu 2001). Without scale.
- Pl. V.** Types of bracelets.
- Pl. VI.** Types of bracelets.
- Pl. VII.** Types of bracelets.
- Pl. VIII.** Types of bracelets.
- Pl. IX.** Types of bracelets.
- Pl. X.** Types of bracelets.
- Pl. XI.** Other items.
- Pl. XII.** Bracelets made of twisted wire and bracelets casted similar to twisted wire (Xth-XIIIth centuries).

Silviu Oța

Muzeul Național de Istorie a României
Calea Victoriei 12, sector 3, București
030026 România